

□ CEMALETTİN YAVUZ

MODERN ÇUVAŞ EDEBİYATININ DOĞUŞ SÜRECİNDE BİR OTOSANSÜR ÖRNEĞİ V. İ. LEBEDEV VE ŞİİRİ

Özet: Babası gibi kendisi de Çuvaş bir papaz olan V. İ. Lebedev, Çuvaş dili ve kültürü üzerine makaleler yayımlamıştır. Rusya’da 1852 yılında, *Jurnal Ministerstva Vnutrennih Del*’de [İçişleri Bakanlığı Dergisi] yayımladığı “Çuvaş Dili” adlı makalesinde, kendi ifadesiyle “genç” Çuvaş edebiyatının ilk örneklerinden sayılabilecek bir şiir bulunmaktadır. Çuvaş kimliği, yaşam biçimi ve şartlarını konu edinen şiir Çuvaşça kaleme alınmıştır. Lebedev makalesinde Rusça çevirisine de yer verdiği şiirin “Ruslaşmış bir kâtip”e ait olduğunu yazar. Ancak yapılan çalışmalarla şiirin Lebedev’e ait olduğu anlaşılmıştır. Lebedev, şiirin kendisine ait olduğunu gizlediği gibi Rusça çeviride de şiirdeki temel fikri ortaya koyan bütün mısra ve ifadeleri sansürlemiştir. Bu yazıda, Çuvaş dili ve edebiyatı açısından büyük bir öneme sahip olan bu şiirin metin tespiti yapılarak bu şiir örneğinde bir yazarın kendi eserine nasıl otosansür uyguladığı ortaya konulmuştur. Böylece, Rus hâkimiyeti altındaki bölgelerde yazarların hem eserini hem de kendini koruma yöntemi olarak otosansüre başvurabildikleri ve bu durumun Türkoloji araştırmalarında göz önünde bulundurulmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern Çuvaş edebiyatı, Çuvaş şiiri, V. İ. Lebedev, Otosansür, Çuvaş kimliği

An Example of Self-Censor in the Birth Process of Modern Chuvash Literature: V. I. Lebedev and His Poem

Abstract: V. I. Lebedev who was a priest as his father, published articles on Chuvash language and culture. In his paper titled *Chuvash Language*, which he published in the *Jurnal Ministerstva Vnutrennih Del* [Journal of Ministry of Internal Affairs] in 1852, a poem was issued that can be considered as one of the first examples of, in his own word, “young” Chuvash literature. Lebedev writes in his article, which also includes a Russian translation of the poem by Lebedev, that the poem belongs to a “Russified clerk”. However, enquiries revealed that the poem belongs to Lebedev. As Lebedev concealed that the poem belongs to him, he also censored all the verses and expressions that reveal the basic idea in the Russian translation of the poem. In this article, the text of the poem which is important for the Chuvash language and literature, is edited and how an author censors his own work, is shown on the poem. Thus, it is emphasized that in the regions under Russian rule,

authors could apply self-censorship as a method of protecting both their work and self, and it is necessary that this situation should be considered in Turkology studies.

Keywords: Modern Chuvash literature, Chuvash poetry, V. I. Lebedev, Self-censor, Chuvash identity

Giriş

Çuvaşça adıyla ilk dil verilerinin ortaya çıktığı 18. yüzyılın ikinci çeyreğinden⁷ 20. yüzyılın başlarına kadar olan süre, modern Çuvaş edebiyatının temellerinin atıldığı süreç olarak kabul edilmektedir. Çoğunlukla misyonerlik faaliyetlerine dayalı olarak Çuvaşça dinî metinlerin ortaya çıkması, Çuvaşça sözlüklerin ve modern Çuvaş alfabesinin oluşturulması, yazılı edebiyatın kuruluşunda model alınacak edebî eserlerin Çuvaşçaya çevrilmesi, söz konusu sürecin önemli aşamalarını meydana getirmektedir (Bayram 2012; 2018a). Bu süreçteki en belirleyici etkenin, İ. Ya. Yakovlev'in İlminskiy sistemi üzerine inşa ettiği Simbir Çuvaş Öğretmen Okulundaki faaliyetleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁸ Bütün bu faaliyetlerin sonucunda 1908 yılında Simbir'de, *Skazki i Predaniya Çuvaş – Çıvaş Hallapışem* [Çuvaş Anlatıları] adıyla yayımlanan, ilk Çuvaş edebiyatı antolojisi kabul edilen ve Çuvaş modern edebiyatının öncü şahsiyetlerinin kaleme aldığı halk edebiyatını kaynak alan telif eserleri içeren eser, modern Çuvaş edebiyatının başlangıcı kabul edilmektedir.⁹

Bu yazının konusunu, babası gibi kendisi de Çuvaş bir papaz olan V. İ. Lebedev'e atfedilen, 1852 yılında, ilk Çuvaş edebiyatı antolojisinden yaklaşık yarım asır önce yayımlanmış olan bir şiir oluşturmaktadır. Lebedev, şiiri dilbilimsel bir makalenin içinde Çuvaşça orijinal biçiminin yanı sıra Rusça çevirisiyle birlikte yayımlamıştır. 19. yüzyılın ortasında geleneksel Çuvaş yaşamını ve bu toplumun içinde bulunduğu sosyal ve siyasi şartları oldukça gerçekçi bir şekilde tasvir eden bu kısa şiir; muhtevası, yayımlanma biçimi ve tarihiyle son derece ilgi çekicidir.

Bu yazının amacı, modern Çuvaş edebiyatının kuruluş evresinde telif edilmiş edebî bir metnin tespitini yapmak ve bu metindeki otosansürün nasıl yapıldığını ortaya koymaktır. Metin tespiti bağlamında şiirin Çuvaşça orijinal biçimi, günümüz standart Çuvaşçasıyla yazımı, orijinal metnin Türkiye Türkçesi karşılığı ve Rusça metnin Türkçe çevirisine yer verilecektir.

Bu metni ortaya çıkaran sosyo-kültürel ortam, müellifin -diğer eserleri de göz önünde tutularak- edebî ve fikri şahsiyetini şekillendiren etkenler; metnin ideolojik, folklorik, dilbilimsel ve edebî incelemesi gibi parametreler çerçevesinde söz konusu otosansürün mahiyeti, ayrıca müstakil ve kapsamlı bir araştırmanın konusu olacak nitelikte ve değerdedir. Bununla birlikte söz konusu otosansürün anlaşılabilirliği için bu değişkenlerden bazılarının temas edilmiştir. Böylece otosansürün Rus hâkimiyeti altındaki bölgelerde yazarların hem eserini hem de kendini korumak için başvurdukları bir yöntem olduğu ve bunun Türkoloji araştırmalarında göz önünde bulundurulmasının gerekliliği ortaya konmuştur.

⁷ 18. yüzyıla ait Çuvaşça dil verileri için bk. Durmuş 2009a; 2009b; 2014.

⁸ İ. Ya. Yakovlev ve faaliyetleri için bk. Arık 2012; Güzel 2014, 2016; Bayram 2019.

⁹ Söz konusu antoloji ve içerisindeki telif eserlerle ilgili bir değerlendirme için bk. Benzing 1964.

V. İ. Lebedev ve Şiiri

V. İ. Lebedev; Çuvaşlar arasında yetişmiş, dönemin ve bölgenin en önemli dinî eğitim kurumu olan Kazan İlahiyat Akademisinde eğitim almış ve doğduğu yer olan Ştanaş'ta (günümüzde Çuvaş Cumhuriyeti'nin Hırlı Çutay [Ru. Krasniye Çetai]) rayonu içerisinde bulunmaktadır) papazlık görevini babasından devralarak aynı kilisede yürütmüş, Çuvaş dili ve kültürü üzerine makaleler yayımlamış bir Çuvaş'tır. Ayrıca orduda ve İçişleri Bakanlığında da görev almıştır (Rodionov 2006: 181-183).

Lebedev, 1852 yılında Saint Petersburg'ta, *Jurnal Ministerstva Vnutrennih Del'* de [İçişleri Bakanlığı Dergisi] *O çuvaşskom yazıke* [Çuvaş Dili Hakkında] başlıklı bir makale yayımlamıştır. Bu dilbilimsel makale Çuvaş dili üzerine olsa da Lebedev, hemen ilk sayfalarda Çuvaşların yaşama biçimi –özellikle içe dönük ve kapalı olmaları üzerinde- ve dünya görüşü hakkında değerlendirmelerde bulunmakta ve dolayısıyla dil ve kültür ilişkisi üzerinde durmaktadır. Bu sırada Lebedev, -makalenin muhteva ve yapısının dışına fazlasıyla çıkarak¹⁰- Aleksandra Fuks'un¹¹ Çuvaşlar hakkındaki sözlerinden bahseder ve konuyu Çuvaş türkülerine getirir. Ona göre Fuks'un “görülmemiş kıvrak zekâları ve müzik zevkiyle dâhi bir millet olan Çuvaşların çayırlardan geçerken mera şarkıları, ormandan geçerken orman marşları söyledikleri” yönünde, Çuvaşların irticali olmayan müziği yoktur anlamına gelecek iddialarına karşı, “Altmış kez geçtiğim Çuvaş yurdunda başka bir marş (gimn) duymadım.” diyerek kısa bir marş metnine yer verir. Daha sonra da “Çuvaşların her zaman ve her yerde görülen şarkıları”ndan birisini alıntılar (1852: 79-82).

Lebedev'in hemen bu ifadelerin ardından yazdıkları daha dikkat çekicidir. Daha önce ifade edildiği üzere 19. yüzyıl, modern Çuvaş edebiyatına gebe olan bir süreçtir. Lebedev de bunun bilincinde olarak Çuvaş türkülerinin diğer bir grubundan bahsederken bunları “genç Çuvaş edebiyatı” olarak niteler. Yazımızın konusunu oluşturan şiirden bahsettiği bu önemli kısmı doğrudan yazarın kendi ifadeleriyle alıntılanmak daha uygun olacaktır:

“Bununla birlikte onların [Çuvaşların] Ruslaşmış kâtipler tarafından meydana getirilmiş bazı şarkıları vardır; bunlar ‘genç Çuvaş edebiyatıdır!’ [genç Çuvaş edebiyatını oluşturmaktadır]. İşte bu şarkılardan bir tanesi, Çuvaş yaşamını yeterince iyi bir şekilde ifade etmektedir.” (Lebedev 1852: 82).

Bu ifadelerin ardından, aşağıda Viryal ağzına dayalı orijinal biçimini, günümüz standart Çuvaşçası ve müellifin Rusça çevirisiyle birlikte her iki metnin de Türkiye Türkçesi çevirilerine yer vereceğimiz şiir gelir.¹² Lebedev, bu şiirin Çuvaş yaşamını son derece iyi betimlediğine emindir ve bu nedenle şiirden sonra bu fikrini tekrarlar. Ona göre bu şiir, Çuvaş yaşamının iyi mi yoksa kötü mü olduğunu, Çuvaşların neler yapması gerektiğini anlatmaktadır (Lebedev 1852: 84).

Şiirin en az kendisi kadar ilginç olan diğer bir yanı da kim tarafından telif edildiğidir. Çünkü Lebedev, şiirin müellifinden bahsederken “Ruslaşmış kâtip” (obrusevşiy pisar') ifadesini kullanır. M. Ya. Sirotkin

¹⁰ Rodionov'a göre bu durumun nedeni, şiirin bizzat Lebedev'e ait olmasıdır (2006: 185). Bir anlamda Lebedev Çuvaş dili üzerine olan bu makalesini, söz konusu şiirini yayımlayabilmek için kullanmıştır.

¹¹ Çuvaşların 19. yüzyılın ilk yarısındaki yaşamları ve dillerine ilişkin önemli bilgiler sunan A. A. Fuks ve eseri *Zapiski o çuvaşah i çeremisah Kazanskoy gubernii* [Kazan İlinin Çuvaş ve Marileri Hakkında Notlar] hakkında bk. Güzel 2018.

¹² Lebedev'in bu makalesi üzerinden henüz iki yıl geçmeden şiirin Almanca tercümesinin yer aldığı (Schott 1854: 51-52) ama yazar adının belirtilmediği bir yazı kaleme alınır. Walravens bu makaleyi değerlendirdiği yazısında (2001: 48) onun W. Schott'a ait olduğunu yazar.

bu şiiri S. Mihaylov'un (Yantuş), V. D. Dmitriyev ise M. Fedorov'un yazdığını ileri sürerken V. G. Rodionov konuyu ele aldığı iki çalışmada (Rodionov 1996¹³; 2006)¹⁴ şiirin V. İ. Lebedev'e ait olduğunu göstermiştir.¹⁵ Araştırmacı; Lebedev'in diğer eserlerinden, fikir dünyasından, şiire olan ilgisinden ve sansüre uğrayan şiirden yola çıkarak onun Lebedev tarafından kaleme alındığını, ancak sansür korkusundan dolayı "Ruslaşmış bir kâtip"e mâl etmeye çalıştığını, dahası şiirin temel düşüncesini Rusça çeviride bilinçli olarak gizlediğini yazar. Ona göre Lebedev kendini gizleyen bir karaktere sahiptir ve diğer eserlerinde de Çuvaş köyünde doğduğundan, babasının din adamı olduğundan hiç bahsetmemiştir (Rodionov 2006: 184-190). Elbette bu tavrın sebebi sadece Lebedev'in kişiliğine bağlanamaz, onun din adamı olması ve devlet kurumlarında görevli alması, yazılarında diğer insanlardan daha dikkatli olmasını gerektirmiş olmalıdır. Kaldı ki söz konusu şiir de yukarıda ifade edildiği gibi *İçişleri Bakanlığı Dergisi*'nde yayımlanmıştır.

Dönemin genel tablosu Lebedev'i bu konuda yadırgamaya el vermemektedir. Çarlık döneminde zaman zaman yumuşama olsa da azınlıklara karşı sürdürülen Ruslaştırma politikası çerçevesinde kontrol hiçbir zaman elden bırakılmadığı gibi bazen oldukça katı bir hâl almıştır. Kutsal Sinod'un 1867 tarihli fermanıyla ruhaniler, Rus olmayan halklardan yetişmiş papazlara boykot uygulamış, yüksek idare organları tarafından Çuvaşların ve diğer Rus olmayan halkların faaliyetleri takip edilmiş, İdil halklarının dilinde dinî yazının önemli ölçüde yayılması sağlanırken hükûmet için uygun olmayan yayınlar sansürlenmiştir (Denisov 1959: 332; Arık 2012: 315-316).

Ayrıca V. İ. Lebedev bu ürkeklik ve titizlik konusunda yalnız değildir. Çuvaş edebiyatının ilk antolojisi olarak kabul edilen *Skazki i Predaniya Çuvaş – Çıvaş Hallapışem* [Çuvaş Anlatıları] (1908) adlı eserin -K. V. İvanov'un *Narspi* şiiri gibi Çuvaş edebiyatının klasiği hâline gelecek olan eser dâhil olmak üzere- genç şairlerin şiirlerinden oluşan bir derleme olmasına rağmen içeriğiyle uyuşmayan bir isim taşımasını J. Benzing, resmî makamları yanıltmak amacıyla yapılan bir tercih olarak yorumlamaktadır. Çünkü ilk Çuvaş gazetesi olan *Hıpar*, 1907 yılında kapatılmış ve kitap basımı sıkı takip altına alınmıştır. Benzing bu konuda başka bir örnek daha vermektedir. N. V. Vasil'yev'in (Şupuşşını), *Bros'te Pit' Vodku i Kurit' Tabak* [Votka ve Tütün İçmeyi Bırakın] (1911) adlı eseri, içindeki yedi şiirden sadece birisi kitabın adıyla ilgili olduğu hâlde diğerleri liberal ve bireysel tonlar taşımaktadır ve muhtemelen sansürden kurtulmak için böyle bir tercih yapılmıştır (Benzing 1964: 847-848). Dolayısıyla Lebedev'in kendi döneminde, öncesinde ve sonrasında araştırmacı ve yazarların eserlerini neşrederken sıkı bir

¹³ Ne yazık ki bu çalışmaya içinde bulunduğumuz olağanüstü süreçten dolayı ulaşmak mümkün olmadı.

¹⁴ Rodionov, şiirin şekil ve muhteva bakımından detaylı bir analizini yapmıştır. Orijinal metinde herhangi bir başlığı olmayan şiiri muhtevasından yola çıkarak *Pir'm Teley* [Bizim Talihimiz] şeklinde adlandırmıştır. Şiire daha çok edebî metin olarak yaklaşan Rodionov motifler üzerinde durmuş, çeviride sansürlenmiş kısımları ise -metnin asıl mesajını içeren mısralar olarak kabul etmekle birlikte- sadece sosyal düzenin eleştirisi olarak yorumlamıştır. Bk. Rodionov 2006: 181-200.

¹⁵ Tarafımızca S. M. Mihaylov'un yazım özellikleriyle yapılan karşılaştırmada en temel kelime olan "Çıvaş" yazımının metnimizle uyuşmadığı görülmüştür. Mihaylov bu ismi Kiril harfli olarak <y> ile yazarken, metinde <ь> ve <и> harfleriyle dizildiğini görmekteyiz (Bu sayı içerisindeki Durmuş 2019'a bakınız). Diğer taraftan Mihaylov'un bütün yazılarını toplayarak yayımlayan ve çalışmalarından oldukça müdekkik olduğu anlaşılan Dmitriyev'in Mihaylov'a ait böyle bir şiir olsaydı gözden kaçırmayacağını tahmin etmek zor değildir. (Bk. Dmitriyev 2004). Rodionov ise şiirdeki ağız özellikleri, söz varlığı ve henüz standartlaşmamış yazı biçimi ile Lebedev'in doğduğu bölge ve aldığı eğitim -V. Vişnevski'nin de aynı söz varlığını kullandığına dayanarak- arasındaki paralellikleri şiirin Lebedev'e ait olduğunun ispatı olarak sıralar (Rodionov 2006: 192-193).

kontrol mekanizmasıyla karşı karşıya oldukları ve bu durumun eserlerine yansımalarını unutmamak gerekmektedir. Türkoloji çalışmalarında da kaynakların bu gözle süzgeçten geçirilmesinin, orijinal olmayan kaynaklara şüpheyle yaklaşılmasının, yazarların üstündeki baskının da gözden uzak tutulmamasının gerekliliği açıkça görülmektedir.

Söz konusu şiirin Çuvaşça orijinal biçimi, bizzat Lebedev tarafından yapılan Rusça çevirisi ve her iki metnin de tarafımızdan yapılan Türkiye Türkçesi aktarması aşağıdaki gibidir:

Metnin Orijinal Biçimi

Чывашь аберь боддырырь;
 Адымъ батнѣ кильдымырь;
 Овдѣ тудухъ лардимырь.
 Халѣ тьякъ-замъ идяссе:
 Штагъ Чывашь-залъ каяесе?—
 Аберь Чывашь—тудухъ Чывашь;
 Тодарь-пиринь хоравдашь;
 Пиринь чильги—Чывашь чильги.
 Хужь чохнѣ болатъ хойги:
 Тора-батнѣ бырадбырь,
 Киреметь-ри прагадбырь
 Пру-занѣ, инѣ-занѣ:
 Тора бадчирь сивлихъ-нѣ,
 Тора бадчирь телей-нѣ
 Туггермя аберь балемлетбырь,
 Сютлама-да бильметбырь;

Пачка пиринь идитбырь :
 Мень тувасъ хойги чохнѣ?
 Мень барасъ тьякъ-занѣ?
 Силѣ аберь борнадбырь,
 Силѣ телѣй корадбырь;
 Табакъ-нѣ да тордэдбырь.
 Мень тувасъ—пиринь телей!
 Пиринь болатъ вылихъ-замъ:
 Уть, сысна, чиха, хортъ-замъ,
 Сорыхъ, хоръ, ланхъ муггуръ,
 Куваггалъ, сють, сюмарда;
 Сій, Чывашь, хора сюкуръ
 Сотса лрь вылихъ конда;
 Нумай боле сань окси
 Тьякъ-занѣ хойги чохнѣ.
 Сій, Чывашь, хора сюкуръ.
 Мень тувасъ?—пиринь телей!

Metnin Günümüz Standart Çuvaşçası

1. Чăваш эпĕр пултăмăр,
2. Атăл патне килтĕмĕр.
3. Унта тăтăх лартăмăр.
4. Халĕ тиексем ыйтаççĕ:
5. "Ăстан чăвашсем каяççĕ?"
6. Эпĕр чăваш - тăтăх чăваш,
7. Тутар пирĕн хурăнташ;
8. Пирĕн чĕлхе - чăваш чĕлхе.
9. Хăш чухне пулатъ хуйхă:
10. Турă патне пыратпăр,
11. Киреметри пăрахатпăр
12. Пăрусене, ĕнесене:
13. Турă патăр сывлăхне,
14. Турă патăр телейне
15. Ўкерме эпĕр пĕлместпĕр,
16. Шутлама та пĕлместпĕр;
17. Пач[ăш]ка пирĕн ыйтатпăр:
18. Мĕн тăвас хуйхă чухне,
19. "Мĕн парас тиексене?"

Metnin Rusçaya Çevirisi

Мы Чувашами родились
 И у Волги поселились,
 И живем при ней давным - давно.
 А ученые хлопочит:
 "Откуда мы приходим?"
 Мы чувашаи - так чувашаи;
 Нам приятели - татары;
 И язык у нас - чувашский.
 В грусти, в горе и в несчастье
 Мы бежим скорее к Торе;
 В киремети закалаем
 Молодых телят, коров,
 Чтобы Тора дал здоровья,
 Чтобы Тора дал нам счастья.
 Мы не знаем ни писать,
 Не умеем и читать;
 Мы к священнику бежим:
 "Что нам делать при несчастье?"

20. Çapла эпёр пурăнатпър,	Так живем мы и доселе,
21. Çapла телей куратпър;	И видим все-таки свое счастье;
22. Тапакне те туртатпър.	Да понюхиваем и табак.
23. Мён тавас - пирён телей!	
24. Пирён пулать выльăхсем:	У нас есть домашний скот:
25. Ут, сысна, чăхă, хуртсем,	Кони, свиньи, куры, пчелы,
26. Сурăх, хур, лайăх вăкър,	Овцы, гуси и быки,
27. Кăвакал, сёт, çамарта;	Утки, яйца и молоко...
28. Çи, Чăваш, хура çăкър.	
29. Сутса яр выльăх кунта;	А домашний скот мы продает,
30. Нумай пулĕ сан укça	Чтобы скопить побольше денег...
31. Тиексене хуйхă чухне.	
32. Çи, Чăваш, хура çăкър.	
33. Мён тавас пирён телей!	

Çuvaşça Metnin Türkiye Türkçesi

1. Biz Çuvaşız,
2. İdil civarına geldik,
3. Orada iyice yerleştik.
4. Şimdi tiyekler² soruyor:
5. “Nereden geliyor Çuvaşlar?”
6. Biz Çuvaşız, güçlü Çuvaş,
7. Tatar bizim kardeş;
8. Bizim dilimiz, Çuvaş dili.
9. Kimi zaman zorluk olur:
10. Tanrıya doğru gideriz,
11. Kiremette [kurban] bırakırız,
12. Buzağuları, inekleri.
13. Tanrı sağlık versin,
14. Tanrı baht versin.
15. Biz yazma bilmeyiz,
16. Düşünmeyi de bilmeyiz;
17. Bizim papaza sorarız:
18. “Zorluk zamanı ne yapalım,
19. “Tiyeklere ne verelim?”
20. Böyle yaşarız biz,
21. Böyle talih görürüz;
22. Tütünü de içeriz.
23. Ne yapalım, talihimiz bizim!
24. Bizim hayvanlarımız vardır:
25. At, domuz, tavuk, arılar,
26. Koyun, kaz, iyi öküz,
27. Ördek, süt, yumurta;

Ruşça Metnin Türkiye Türkçesi¹

- Biz Çuvaş doğduk
Ve Volga kıyısına yerleştik,
Ve onun yanında yaşıyoruz uzun zamandır.
Bilim insanları ise uğraşiyor:
“Biz nereden geliyoruz?”
Biz Çuvaşlarız, işte öyle Çuvaşlar,
Bizim dostlarımız, Tatarlar;
Ve bizim dilimiz, Çuvaşça.
Kederde, acıda, zorlukta:
Hemen Tanrıya koşarız,
Kiremette boğazlamaya başlarız,
Buzağuları, inekleri.
Tanrı sağlık versin,
Tanrı bize baht versin.
Biz yazma bilmeyiz,
Düşünemeyiz ve okumayız;
Papaza koşarız:
“Zorluk zamanı ne yapalım?”
- Şimdiye kadar böyle yaşadık,
Ve böyle kendi talihimizi görürüz;
Evet, tütünü de içeriz.
- Bizim hayvanlarımız vardır:
At, domuz, tavuk, arılar,
Koyunlar, kazlar ve öküzler
Ördekler, yumurtalar ve süt;

¹ Çuvaşça orijinal metinle karşılaştırıldığında Almanca çeviride 17, 20, 21, 22, 23. mısraların eksik olduğu görülmektedir. Ancak bunlardan sadece 23. mısra Lebedev'in Rusça çeviride yer vermedikleri arasındadır. Dolayısıyla Almanca çevirideki eksikler şiirdeki temel fikri ortadan kaldıracak nitelikte değildir. (Metnin Almanca çevirisiyle karşılaştırılması konusundaki yardımları için Doç. Dr. Oğuzhan Durmuş'a şükranlarımı sunarım.)

² Rusça *d'yak* sözünün Çuvaşça biçimi olan *tiyek* (Aşmarin 1937: 22; Fedotov 1996: 227) 'nahiye yazıcısı', 'kâtip' anlamına gelmekle birlikte tiyeklerin resmi yazışmaları da yürüten vergi memuru benzeri görevliler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Almaca çeviride *tiyek* kelimesinin kilisede şarkı söyleyenlere verilen bir isim olduğu belirtilmiş ve din adamlarına böyle bir isim verilmesi yazar tarafından yadırganmış görünüyor (Schott 1841: 51).

28. Ye, Çuvaş, kara ekmek.
 29. Sat hayvan o zaman; İşte biz hayvanlarımızı satarız,
 30. Çok olacak senin paran, Çok para biriksin diye...
 31. Tiyeklere zorluk zamanı.
 32. Ye, Çuvaş, kara ekmek.
 33. Ne yapalım, talihimiz bizim!

Görüleceği üzere üzerinde oynanan mısralar dışında Rusça çeviride tamamen ortadan kaldırılan altı mısra bulunmaktadır. Eğer şiir gerçekten *O çuvaşskom yazıke* (1852) başlıklı makalenin yazarı V. İ. Lebedev'e aitse –ki öyle görünüyor– bu durumu açık bir şekilde otosansür olarak nitelenebilir. Ancak bunun neden otosansür olduğunu, neyin, neden ve ne şekilde sansürlendiğini ana hatlarıyla ortaya koymak için –tür, biçim gibi edebî özellikler anlamında değil, ideolojik, sosyolojik ve folklorik bağlamda– bazı noktalara temas edilmelidir.

Öncelikli olarak metnin ideolojik bağlamda üç ana tema üzerinde yoğunlaşmış olduğunu ifade etmek gerekir. Bunlardan ilki Çuvaş kimliğinin tanımlanması, ikincisi Çuvaşların hangi şartlarda ve ne şekilde yaşadığı, üçüncüsü ise Çuvaşların ileriye dönük olarak ne yapması gerektiği ve ne zaman refaha erecekleri meselesidir.

Çuvaş kimliğinin tanımlandığı ilk sekiz mısra da Lebedev, ilk önce söz konusu halkın Çuvaş olarak doğduğunu/yaratıldığını ve İdil civarını yurt edindiğini ifade ettikten sonra Çuvaşların kökenine dair soruya yer verir. Buradaki dikkat çeken nokta, soruyu soran kişilerin Rusça çeviride sansürlenmesidir. Çuvaşça metinde soruyu soranlar *tiyek* denilen vergi memuru niteliğini haiz kâtipler iken Rusça çeviride *bilim adamı* (uçeniye) ifadesi tercih edilmiştir. Rusça *d'yak* sözünden gelen Çuvaşça *tiyek* sözünün çeviride tercih edilmemesi herhangi bir tercüme zorluğundan kaynaklanmış olamaz. Peki neden böyle bir tercih yapılmıştır? Bu problemin çözümü soruya verilen cevapta saklı görünüyor. Çuvaşça metinde adı Çuvaş, dili Çuvaş dili ve kardeşi Tatar¹ olan bir etnik kimlik tanımlaması yapılmaktadır. Dolayısıyla bu özelliklere sahip olan Çuvaşlar, İdil civarını yurt tutmuş ve Tatarlarla kardeş olan bir topluluktur. Bu etnik tanım ve çizilen yurt sınırları içerisinde başka türlü bir düzen ya da otoriteden bahsedilmemektedir. Lebedev'in makalenin başında kapalı bir toplum olarak nitelediği Çuvaşların kökenini şiirde sorgulayan kişilerin tiyekler olması, tiyeklerin ve temsil ettiği siyasi otoritenin “öteki” olarak görüldüğü anlamına geliyor olmalıdır. Bu nedenle Rusça çeviride tiyeklerin yerini bilim adamları, “güçlü Çuvaş”ın yerini “öyle Çuvaş”, “kardeş Tatar”ın yerini de “dost Tatar” almış ve metnin anlamı bambaşka bir düzleme oturtulmuştur. Böylece metnin Rusça çevirisi, Lebedev'in şiirin müellifi ile ilgili “Ruslaşmış kâtip” nitelmesine uygun bir hâle getirilmiştir ve orijinal metindeki düşünce tamamen örtülmüştür.

Çuvaş yaşamının tasvir edildiği kısımda Çuvaşların karşılaştığı iki tür zorluktan (Çuv. huyhı ‘kaygı, dert, keder’) bahsedildiği görülmektedir. İlk zorlukta -hastalık veya afet gibi durumlar kastediliyor olmalı- Çuvaşların, geleneksel inanışları çerçevesinde *kiremet*² adı verilen kutsal mekânlarda hayvan kurbanı sunmasıyla ilgilidir ki burada herhangi bir sansüre ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak ikinci zorluk çok farklıdır ve bu sefer Çuvaşlar Tanrıya değil, papazlara başvurur ve metnin Rusça çevirisinde “Tiyeklere ne verelim?” şeklindeki soru tamamen ortadan kalkmıştır.³ Bu mısra sadece -Çuvaşlara

¹ Çuvaş folklorunda Tatar algısı ve Çuvaş-Tatar ilişkileri için bk. Bayram 2018b, Bayram-Falakhova 2018.

² Kiremetlerle ilgili geniş bilgi için bk. Arık 2012; Bayram 2016.

³ V. G. Rodionov, şiirde Çuvaşların karşılaştığı zorluklardan birincisinin nedeni olarak kiremetlerde sunulan kurbanların ekonomik olarak sıkıntı yaratması, ikincisinin ise okuma yazma bilmeyen Çuvaşların vergi memurlarına bir anlamda “kurban” sunmak zorunda kalmaları şeklinde yorumlamaktadır (2006: 197). Ancak

verdiği ekonomik sıkıntıdan dolayı- sisteme ve otoriteye karşı ifade edilmiş bir söylem olduğu için mi bizzat şair tarafından sansürlenmiştir? Burada sadece sisteme karşı bir itiraz değil, aynı zamanda Çuvaşların kültürünü, yaşam biçimini ve kimliğini değiştirmek zorunda kalmalarından kaynaklanan sancı söz konusudur. Çünkü şiirde Çuvaşların okumayı, yazmayı, düşünmeyi ya da hesap yapmayı bilmedikleri, bu nedenle papaza gittikleri söylenmektedir. Bu doğrudur, çünkü bütün bunlar ve daha fazlası –vergi sistemi, kitabi din vd.- Çuvaşlara yabancısıdır, hâkimiyeti altında oldukları kültüre aittir ve bu nedenle de Çuvaşlar bu yabancı kültürün temsilcisi olan papaza başvururlar.¹ “Çuvaşın kitabını inek yemiştir!” şeklindeki Çuvaş atasözü bu durumu son derece iyi özetlemektedir.² Bu nedenle sansürlenmiş mısra sadece Çuvaşların ödemek zorunda oldukları vergiye karşı değil, vergi ve onu Çuvaşların önüne koyan kültür ve sisteme karşı geliştirilmiş bir söylemdir. Çünkü bu dönem, Çuvaşların söz konusu sistemin ne içinde ne de dışında olabildikleri bir süreçtir.³ Bu kısmın sonunda “Ne yapalım, talihimiz bizim!” şeklindeki hem sitem ve karşı söyleyiş hem de bir kabulleniş ifade eden mısraya yine Rusça çeviride yer verilmediği görülmektedir.

Çuvaşların beslediği hayvanların ve dolayısıyla yediği yiyeceklerin sıralandığı son kısımda “Ye, Çuvaş kara ekmek!” gibi kaderine razı ol anlamına gelecek şekilde sitem bildiren veya çalışmaya ve direnmeye devam et anlamına gelebilecek cümlenin de Rusça çeviride kaldırıldığı görülmektedir. Ancak asıl sansür yine tiyeklerle ilgili kısımda görülmektedir. Rusça metinde, çıkarılan mısralardan dolayı, geçinmek için hayvan besleyen ve onları satarak para biriktiren bir halktan bahsedilirken orijinal metinde Çuvaşların ancak tiyeklerden –ve dolayısıyla onların temsil ettiği kültür ve sistemden- kurtulursa paralarının olacağı anlatılmaktadır. Dolayısıyla Rusça çeviride orijinal metindeki mesaj tamamen ortadan kaldırılmıştır. Şairin bu kurtuluş konusunda fazla umutlu olmadığı da yine Rusça metinde yer almayan ve “Sen kara

Rodionov’un dikkatinden kaçan şey şudur ki birinci zorlukta kiremete kurban sunmak, zorluğun nedeni değil, sonucu olarak verilmektedir. Bu nedenle Rodionov’un açıklamasını doğru kabul etmek mümkün değildir. Burada kastedilen zorluk, hayatın doğal akışı içinde karşılaşılabilecek şeylerdir –bunu Rodionov da kabul ediyor- ki bu nedenle Çuvaşlar bu ilk zorluk durumunda Tanrıya gitmekte ve kurban sunmakta, Tanrıdan sağlık ve baht istemektedirler. Rodionov’un ikinci zorluğun nedeni olarak gösterdiği gerekçe Çuvaşların eğitilmiş –diğer bir ifadeyle hâkim kültüre entegre- olmaması olarak yorumlanırsa doğru kabul edilebilir, ancak eğitilmiş insanlar da vergiden muaf değildir.

¹ Rodionov, bu durumu tamamen farklı yorumlar. Ona göre anlatılmak istenen tiyekler zorluk çıkardıklarında Çuvaşlara papaz yardım eder (2006: 195). Ancak Çuvaşların zor durumda Tanrıya başvurdukları şiirin başında açık bir şekilde ifade edilmiştir ki kiremetle aynı bağlamda olmasına dayalı olarak söz konusu tanrının Rus tanrısı değil, Çuvaş Tanrısı olduğu anlaşılmaktadır. Böylece metnin iyi bir edebî kritiğini yapmış olan Rodionov’un sansürlenmiş kısımlarla ilgili yorumlarının oldukça yüzeysel kaldığı, bir anlamda sansürün nedenini sansürlemiş olduğu anlaşılıyor.

² Çuvaşların; dil, din, kültür varlıkları, diğer milletler vd. ile ilgili mitleri hakkında bir değerlendirme için bk. Yavuz 2019.

³ Çuvaşların Hristiyanlaştırılması ve Rus kültürüne adapte edilmesi uzun ve zorlu bir süreç olmuştur (Bk. Arık 2012). 1878-1937 yılları arasında yaşamış olan ve Çuvaş kültürüyle ilgili *Thıryal* adında önemli bir monografisi bulunan G. T. Timofeyev hem öğretmen hem de papaz olan bir Çuvaştır. Timofeyev’in ev işlerine yardımcı olan kişinin hatıralarından öğrendiğimize göre kendisi oruç tutmaz, çocukları hiç istavroz çıkarmaz ve haç takmazlarmış (Timofeyev 2002: 7). Çuvaşların 20. yüzyılın başlarında Rus kültürü ve Hristiyanlıkla ilişkisinin bu şekilde olduğu düşünüldüğünde 1813 doğumlu V. İ. Lebedev’in şiiri daha anlamlı görünmektedir.

ekmeğini yemeye devam et Çuvaş, senin talihinde bu varmış!” anlamına gelecek son iki mısradan anlaşılmaktadır.

Sonuç

Çuvaş dili ve kültürü üzerine çeşitli incelemeleri bulunan ve kendisi de Çuvaş bir din adamı olan V. İ. Lebedev’e mâl edilen 1852 tarihli söz konusu şiir, modern Çuvaş edebiyatının doğuşunun ilk belirtilerinden biri olarak son derece önemlidir. Ancak şiir, bir edebiyat metni olmanın ötesinde anlamlar taşımaktadır. Burada sadece modern Çuvaş edebiyatının doğuşu değil, aynı zamanda hâkim Rus kültürü ve Hristiyanlık ile geleneksel Çuvaş kültürü arasında sıkışmış bir topluluğun dönüşüm sürecinin başlangıcı ve modern Çuvaş kimliğinin doğum sancıları da görülmektedir. 33 mısralık bu kısa şiir, geleneksel Çuvaş yaşamını gerçekten mükemmel bir şekilde özetlerken entegre olmak zorunda kaldığı yeni kültür dairesiyle olan karşılaşmalarında Çuvaşların nasıl bocaladığını da göstermektedir.

Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki geleneksel Çuvaş kimliği şiirde; İdil boyunu yurt tutmuş, kardeşi Tatar, kendi dili ve inanç sistemi olan, ekonomik anlamda dışa bağımsız ve kapalı bir şekilde kendi yaşamını idame ettirebilen bir topluluk olarak tanımlanmaktadır. Böylece papaz, devlet memurları, siyasi otoriteyi oluşturan devlet sistemi ve dolayısıyla Hristiyanlık ile Ruslar denklemin diğer tarafında konumlanarak “öteki”ni meydana getirmektedir. Orijinal metinde şiirin asıl mesajını bünyesinde barındıran *tiyek* adındaki kâtip ve memurlar denklemin ikinci tarafının simgesi durumundadır. Bu nedenle söz konusu şiir sadece sosyal düzendeki bozukluklara dair bir eleştiride bulunmaz, aynı zamanda yeni bir kimlik inşa ederek mevcut duruma uyum sağlamak zorunda olmanın ortaya çıkardığı zorlukları dile getirir. Dolayısıyla “öteki” ve ona dair her şey eleştiri konusudur. Bu nedenle metnin Rusça çevirisinde *tiyek* sözüne bir kez bile yer verilmemekle birlikte ötekine ve onun getirdiği herhangi bir şeye dair eleştiri ya da sitem sayılabilecek bütün mısralar Rusça çeviride kaldırılmıştır. Böylece metin gerçek bağlamından koparılmış, anlamını yitirmiş ve bambaşka bir hâle getirilmiştir. Öyle ki metnin orijinalini görmeyen bir araştırmacının sadece Rusça çeviri üzerinden yapacağı bütün değerlendirmeler geçersiz olacaktır.

Söz konusu şiirin Çuvaşların o dönemdeki edebi, siyasi, sosyal ve ideolojik durumu ile verdiği bilgilerden belki de daha önemlisi, Türkoloji alanında araştırma yapanların daima göz önünde bulundurması gereken bir konuyu hatırlatmasıdır. Rus hâkimiyeti altında yaşayan Türk boylarıyla ilgili kaynakların kullanımında son derece dikkatli olunması elzemdir. Burada kastedilen sadece orijinal kaynakların kullanımı da değildir. Yazımızın konusunu oluşturan şiirden yola çıkarak Çuvaşlar örneğinde gördüğümüz gibi bir edebiyat metni bile sadece devlet organlarının değil, öncelikle müellifinin sansür mekanizmasından geçmek zorundadır. Aksi takdirde eser ya hiçbir zaman gün yüzü göremeyecek ya da müellifinin başına büyük işler açacaktır. V. G. Rodionov, Lebedev’in bu şiiri “Ruslaşmış bir kâtip”e mâl etmesi hakkında şu yorumu yapar: “Kaysa şırır unta vırışlanñ vulis tiyekne, tupıyır-i!” [Gidip arayın orada Ruslaşmış belde kâtipini, bulabilecek misiniz?] (2006: 187). Dolayısıyla otosansür, Rus hâkimiyeti altındaki bölgelerde yazarların hem eserini hem de kendini korumak için başvurdukları bir yöntem olarak belirmektedir. Buna ilave olarak söz konusu coğrafya üzerinde tarihsel süreçlerin ele alınması sırasında tarih biliminin birincil kaynaklarının yanında edebî eserlerin ve bunların sunumunda görülen kendine has durumların katkısının ne denli ilginç olabileceği görülecektir.

Kaynaklar

- Arık, Durmuş (2012). *Hıristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Aşmarin, N. İ. (1937). *Çıvaş sımahışem kñeki/Slovar' çuvaşskogo yazıka*. (Vıp. XIII). Çeboksarı: Çuvaşskoye gosudarstvennoye izdatel'stvo.
- Bayram, B. (2012). "Çuvaş Edebiyatında Folklor-Edebiyat İlişkisine Bir Örnek: Mihail Fedorov'un 'Arşuri' Manzumesi ve Arşuriler". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 197, 207-226.
- Bayram, B. (2016). "Çuvaş Halk Kültüründe Ziyaret Mekânı Olarak Kiremetler". *21. Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu ve Karma Türk Sanatları Sergisi (07-09 Mayıs 2016, Üsküp/Makedonya) Bildiriler ve Katalog*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 225-238.
- Bayram, B. (2018a). *Zarif Beşiri ve Çuvaş Edebiyatı (İnceleme-Metin)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Bayram, B. (2018b). "Çuvaş Türklerinin Folklorundan 'Fakelore'una Tatar Algısının Değişim ve Dönüşümü", *Türkbilig*, S. 36, 81-102.
- Bayram, B. (2019). "Konstantin V. İvanov'un Çuvaş Öğretmen Okulu'nun Çalışmalarına Katkısı Üzerine Bir Değerlendirme". *Çağdaş Çuvaş Edebiyatının Kurucusu Konstantin V. İvanov Kitabı*. (Ed. Emine Yılmaz-Bülent Bayram-Feyzi Ersoy). Ankara: Nobel Yayınları, 21-39.
- Bayram, B.-Falakhova, V. (2018). "Tatarlar ve Çuvaşlar İçin Ortak Bir Ziyaret Yeri: Türk Padişahının Kızının Öldüğü Yer". *Türkiye ile Türk Dünyası Arasında Bir Köprü-Yavuz Akpınar Armağanı*. (Ed. Nazım Muradov-Yılmaz Özkaya). Ankara: Bengü Yayınları.
- Benzing, J (1964). "Die tschuwaschische Literatur". *Philologiae Turcicae Fundamenta*. (Ed. Louis Bazin-Alessio Bombaci-Jean Deny-Tayyib Gökbilgin-Fahir İz-Helmuth Scheel). Wiesbaden: Franz Steiner, 841-861.
- Denisov, P. V. (1959). *Religioznye verovaniya çuvaş. İstoriko-etnografiçeskiye oçerki*. Çeboksarı: Çuvaşskoye Gosudarstvennoye İzdatel'stvo.
- Dmitriyev, V. D. (2004). *Spiridon Mihaylov, Sobranie Soçineniy*. Çeboksarı: Çuvaşskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- Durmuş, O. (2014). *18. Yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı*. Edirne: Paradigma Akademi.
- Durmuş, O. (2009a) "Strahlenberg ve İlk Çuvaşça Kelime Listesi", *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 5, s. 503-511.
- Durmuş, O. (2009b), "Yeni Bulgar Türkçesi Döneminin Kaynakları II, Edebî Kaynaklar: 1769 Tarihli Altı Dize ya da İlk Çuvaş Şiiri", *Turkish Studies, Ahmet Buran Armağanı*, S. 4/8, s. 1113-1127.
- Durmuş, O. (2020). "Çuvaş Dil Derlemelerinin Kurucusu S. M. Mihaylov ve Çuvaşçanın İlk Atasözü Derlemesi". *Tehlikedeki Diller Dergisi*, Baskıda.
- Fedotov, M. P (1996). *Etimologiçeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka*. (Tom II). Çeboksarı: ÇGİGN.
- Güzel, S. (2014). "Çuvaş Türklerinin Kimlik İnşasında İvan Yakovleviç Yakovlev Etkisi". *Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı (12-13 Nisan 2014) Bildiri Kitabı*. (Ed. Bülent Bayram). Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Yayınları, 197-218.

Güzel, S. (2016). “Çuvaş Kimliğine Yön Veren Bir Metin: İvan Yakovleviç Yakovlev’in Siyasi Vasiyetnamesi”, *Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı-II (16-18 Ekim 2015) Bildiri Kitabı*. (Ed. Bülent Bayram). Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Yayınları, 527-540.

Güzel, S. (2018) “Aleksandra Andreyevna Fuks’un 1840 Tarihli Kazan Notlarında Çuvaşça Dil Malzemesi”. *Türkiye ile Türk Dünyası Arasında Bir Köprü Yavuz Akpınar Armağanı*, Editörler: Nazım Muradov-Yılmaz Özkaya. Ankara: Bengü.

Lebedev, V. İ. (1852). “O çuvaşskom yazıke”. *Jurnal Ministerstva Vnutrennih Del*. Çast 40, 79-117.

Rodionov, V. G. (1996). “Pırın teley’ sıvı tata unın avtorı”. *Tıvan Atıl*. C. 12.

Rodionov, V. G. (2006). *Çıvaş literaturi (XVIII-XIX ĩmırsem)*. Şupaşkar: Çıvaş Kıneke İzdadetl’svi.

Schott, W. (1841). *De lingua Tschuwaschorum*. Berolini.

Timofeyev, G. T. (2002). *Tıhıryal*. Şupaşkar: Çıvaş Kıneke İzdadetl’svi.

Yavuz, C. (2019). “Çuvaş Kültür Mitleri”. *Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu (3-5 Ekim 2019) Tam Metin Bildiriler Kitabı*. (Ed. Mustafa Aça). Çanakkale: Toplum ve Kültür Araştırmaları Derneği Yayınları, 441-464.

Viktor Bıçkov